

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑. ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (การสานตะกร้าไม้ไผ่)

๒. ข้อมูลประชากรท้องถิ่น

ชื่อ-สกุล	นายเฉลิม	พรมินทร์
วัน/เดือน/ปี เกิด	๖ มีนาคม ๒๕๕๕	
อายุ	๖๒ ปี	
ที่อยู่	บ้านเลขที่ ๒๗๕ หมู่ที่ ๕ บ้านสบคำ ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย	

๓. ประวัติความเป็นมา

ภาคเหนือ หรือล้านนาไทย เป็นดินแดนที่มีศิลปวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นเป็นของตนเอง เป็นเหตุให้เครื่องจักสานในภาคเหนือ มีเอกลักษณ์ที่แตกต่างไปจากภาคอื่น นอกจากนี้ ภาคเหนือ หรือล้านนาไทย มีสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ

สภาพการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ทำให้ภาคเหนือเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จักสานที่สำคัญ นอกจากนี้ ภาคเหนือยังมีวัตถุดิบหลายชนิด ที่นำมาทำเครื่องจักสานได้ เช่น กก แหียง ไบลาน และไม้ไผ่ โดยเฉพาะ อย่งไม้ไผ่ ซึ่งมีหลายชนิด ที่ใช้ทำเครื่องจักสานได้ดี

นอกจากสภาพภูมิประเทศ และการประกอบอาชีพของภาคเหนือ ที่เอื้ออำนวยให้ประชาชนทำเครื่องจักสานแล้ว ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี และศาสนาของภาคเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่ทำให้เครื่องจักสานภาคเหนือ มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

ภาคเหนือหรือล้านนาไทยเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในวงล้อมของขุนเขา ทำให้ภาคเหนือมีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาแต่โบราณ มีภาษาพูด ภาษาเขียน ขนบประเพณี เป็นของตนเอง เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นเหล่านี้ เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เครื่องจักสาน ภาคเหนือมีเอกลักษณ์ของตนเอง

การทำเครื่องจักสานที่บ้านภาคเหนือ หรือล้านนาไทยนั้น ทำสืบต่อกันมาแต่โบราณ ดังมีหลักฐานปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ภาพชาวบ้านกับเครื่องจักสานใน ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดพระสิงห์วรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นภาพชาวบ้านกำลังนั่งสนทนากันอยู่ ช่างๆ ต่อมักจะจักสานชนิดหนึ่งที่เรียกว่า เปี้ยด หรือกระบุงวางอยู่ รูปทรงของเปี้ยดในภาพคล้ายกับเปี้ยดที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แสดงว่า ชาวล้านนาสานเปี้ยดใช้มานานนับร้อยปี นอกจากภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระสิงห์วรวิหารแล้ว

ยังมีภาพของเครื่องจักสานปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกหลายภาพ เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัด
บวกรกหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดภูมินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

นอกจากนี้ วัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวของชาวเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่ง
ที่ทำให้เกิดเครื่องจักสาน ที่เกี่ยวเนื่องกับการบริโภคข้าวเหนียวหลายอย่าง เช่น ลังถึง ก๋วย ข้าวหวด ก่องข้าว
กระติบข้าว แอบ ข้าว ชันโตก ฯลฯ เครื่องจักสานเหล่านี้หลายชนิดมีลักษณะเฉพาะถิ่นโดดเด่น ได้แก่ ก่องข้าว
แอบข้าว บุงหรือเปียด เป็นต้น

๔. การสานบุงไม้ไผ่

บุง หรือ เปียด ภาชนะสานสำหรับใส่ของ เช่นเดียวกับกระบุงของภาคกลาง แต่บุงภาคเหนือมีรูปร่าง
ต่างกันไป มีขนาดค่อนข้างเล็กกว่า กระบุงภาคกลาง ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะต้องการลดน้ำหนักของบุงให้น้อย
เพราะบุงภาคเหนือ ใช้หาบของในภูมิภาคที่เป็นเนิน ไม่สามารถหาบของที่มีน้ำหนักมาก เหมือนกับภาค
กลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ราบ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บุงภาคเหนือ มีลักษณะป้อมกลม ไม่เป็นเหลี่ยม เหมือนกระบุงภาค
กลางนั้น ช่วยให้บุงมีความคงทน ไม่แตกหักเสียหายง่าย เมื่อกระทบกระแทกกับสิ่งอื่น ใช้งานได้นาน

การสานบุงภาคเหนือ จะสานกันเป็นแผงสี่เหลี่ยม ด้วยลายสองก่อน ถัดขึ้นมาตรงกลาง หรือกระพุง
สานลายสาม ส่วนปากที่โค้งสอบเข้า สานลายหนึ่ง และใช้ตอกค่อนข้างเล็ก เพื่อความแข็งแรงทนทาน การสาน
ปากของบุงจะต่างกันไป ตามความนิยมของท้องถิ่น

บุงภาคเหนือ นอกจากจะใช้ใส่เมล็ดข้าวเปลือก เมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ แล้ว ยังใช้เป็นภาชนะ สำหรับดวงหรือวัดปริมาณของเมล็ดพืชผลด้วย โดยใช้ขนาดของบุงเป็นเกณฑ์ เช่น บุงสามสิบห้า บุงสามสิบ คือ บุงที่มีความจุสามสิบห้าลิตร และบุงจุสามสิบลิตร เป็นต้น ในการสานบุงที่จะใช้ทำเครื่องตวงนี้จำเป็นต้องมีแบบหรือ "หุ่น" ที่สานด้วยไม้ไผ่ให้มีขนาดมาตรฐานเป็นแบบ และยังช่วยให้บุงมีรูปทรงที่ดี ไม่บิดเบี้ยว มีความถูกต้องตามต้องการ

บุง หรือกระบุงของภาคเหนือดังกล่าว เป็นเครื่องจักสานที่มีเอกลักษณ์ และความงามเฉพาะถิ่นของภาคเหนือ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างเครื่องจักสานกับประเพณีนิยมของท้องถิ่น ทำให้เครื่องจักสานได้รับการออกแบบให้มีรูปทรง ที่มีความสมบูรณ์ ทั้งด้านใช้สอย และความสวยงาม

เครื่องจักสานของภาคเหนือที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นโดดเด่นอีกอย่างหนึ่ง คือ น้ำตุง หรือ น้ำถุง เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ ยาด้วยชันและน้ำมันยาง ใช้สำหรับตักน้ำจากบ่อน้ำ รูปร่างของน้ำตุงเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยเป็นอย่างดีคือ มีลักษณะคล้ายกรวยป้อมๆ ส่วนก้นมนแหลม ที่ ปากมีไม้ไขว้กันเป็นหูสำหรับผูกกับเชือกเพื่อสาว น้ำตุงขึ้นมาจากบ่อน้ำ ความมนแหลมของก้นน้ำตุงจะช่วยให้น้ำตุงโคลงตัวคว่ำลงให้น้ำเข้าเมื่อโยนลงไปใบบ่อ นอกจากนี้ ลักษณะการสานที่แข็งแรง ยังช่วยให้น้ำตุงมีความทนทาน แม้ในปัจจุบัน จะมีผู้ผลิตน้ำตุงด้วยสังกะสี แต่ความคงทน และประโยชน์ใช้สอย สู้น้ำตุง ที่สานด้วยไม้ไผ่ไม่ได้ แสดงว่าเครื่องจักสานพื้นบ้านที่คนโบราณ ผลิตขึ้นนั้น เลือกใช้วัตถุดิบท้องถิ่นมาใช้ได้อย่าง เหมาะสม และใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากตัวอย่างของเครื่องจักสานไม้ไผ่ภาคเหนือดังกล่าวแล้ว ยังมีเครื่องจักสานที่ใช้ในชีวิตประจำวันอีกหลายชนิด เช่น ซ้าหวด กั้วข้าว ก่องข้าว แอบข้าว โตก ผาซี แอบหมาก แอบเมี่ยง ซ้าชนิดต่างๆ หมวกหรือกูป ก้วย ก้วยกำ ก้วยหมู ก้วยโจน แข่งลำไย ซ้าล้อม ซ้าตาห่าง ซ้าตาทึบ หรือบุงตีบ น้ำตุง น้ำเต้า คุ วิ ต่าง เปียด หรือบุงชนิดต่างๆ เปลเด็ก เอ็บ ไชชนิด ต่างๆ สุ่ม ฯลฯ

เครื่องจักสานภาคเหนือยังทำด้วยวัตถุดิบอื่นๆ อีก เช่น ไบลาน และไบตาล ซึ่งทำกันไม่มากนัก ส่วนมากนิยมสานหมวก กอบ หรือ กูป และก่องข้าวเล็กๆ

๕. ตัวอย่างผลงานของปราชญ์ท้องถิ่น

คุณลุงเฉลิม พรหมมินทร์ หรือที่ชาวบ้านในพื้นที่เรียกว่า “หนานเหลิม” ลุงหนานเหลิมมีความเชี่ยวชาญในการสานตะกร้าไม้ไผ่เป็นอย่างมาก นอกจากการสานตะกร้าไม้ไผ่แบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแล้ว ลุงหนานเหลิมยังได้คิดค้นพัฒนารูปแบบตะกร้าแบบใหม่ เพื่อเป็นองค์ความรู้และเพิ่มมูลค่าของการตลาดอีกด้วย

